

PAŁAEOBULGARICA

СТАРО- БЪЛГАРИСТИКА

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ / BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР/CYRILLO-METHODIAN RESEARCH CENTRE

XLV (2021), 2

СЪДЪРЖАНИЕ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

Веселка Желязкова (София, България) – Раля Михайловна Цейтлин (1920–2001) 3

СТАТИИ / СТАТЫИ / ARTICLES

- Йоханес Райнхарт (Виена, Австрия)* – *Sermo de morte et de iudicio* от Теофил Александрийски (CPG 2618) в старобългарски превод 7
- Сергей Ю. Темчин (Вильнюс, Литва)* – Древнерусская *Служба прп. Иоанну Рильскому* (19 октябрия) как переработка переводных византийских песнопений прп. Макарию Египетскому (19 января) и иным святым 33
- Валерия С. Ефимова (Москва, Россия)* – Некоторые соображения о старославянских номинациях субстантивированными причастиями 49
- Ростислав Станков (София, България)* – Еще раз к проблеме так называемой „преславской лексики“ 65
- Елка Мирчева (София, България)* – Едно рядко значение на оуѣнца в контекста на старата славянска книжнина 85
- Мария А. Пузина (Москва, Россия)* – Языковые особенности *Парижского стихираря* 103
- Елена В. Белякова (Москва, Россия)* – К вопросу об изменении лексики славянских церковно-правовых текстов в процессе миграции памятников 157
- Ирина И. Макеева (Москва, Россия)* – О некоторых лексических особенностях соборных правил и толкований в составе *Кормчей книги* ранней русской редакции 179

ПРЕГЛЕД / ОБЗОРЫ И РЕЦЕНЗИИ / SURVEY AND BOOK REVIEWS

- Татяна Мострова (София, България)* – Проф. д-р Dr.h.c. Екхард Вайер (29 декември 1939 – 12 януари 2021). In memoriam 195
- Явор Милтенов (София, България)* – Нов сборник, посветен на рецепцията на византийската патристика на Балканите и в Румъния 203

CONTENTS

<i>Veselka Zhelyazkova (Sofia, Bulgaria) – Ralya Mihaylovna Tseytlin (1920–2001)</i>	3
--	---

ARTICLES

<i>Johannes Reinhart (Vienna, Austria) – Theophile of Alexandria’s <i>Sermo de morte et de iudicio</i> (CPG 2618) in Old Bulgarian Translation</i>	7
<i>Sergejus Temčinas (Vilnius, Lithuania) – The East Slavic <i>Service for St. John of Rila</i> (19 October) as an Adaptation of Byzantine Hymns for St. Macarius of Egypt (19 January) and Other Saints</i>	33
<i>Valeriya S. Efimova (Moscow, Russia) – Some Thoughts on Old Church Slavonic Nominations through Substantivized Participles</i>	49
<i>Rostislav Stankov (Sofia, Bulgaria) – Once Again to the Problem of so-called “Preslav Vocabulary”</i>	65
<i>Elka Mircheva (Sofia, Bulgaria) – A Rare Meaning of <i>ϣλνцѧ</i> in the Context of Old Slavic Literature</i>	85
<i>Mariya A. Puzina (Moscow, Russia) – Language Features of the <i>Parisian Sticheron</i></i>	103
<i>Elena V. Belyakova (Moscow, Russia) – On the Changing Vocabulary of Slavonic Canon Law Texts in the Process of Migration</i>	157
<i>Irina I. Makeeva (Moscow, Russia) – Some Lexical Features of Cathedral Rules and Interpretations of the Early Russian Redaction of the <i>Kormchaya</i></i>	179

SURVEY AND BOOK REVIEWS

<i>Tatyana Mostrova (Sofia, Bulgaria) – Prof. Dr. Dr.h.c. Eckhard Weiher (29 December 1939 – 12 January 2021). In memoriam</i>	195
<i>Yavor Miltenov (Sofia, Bulgaria) – A New Collection Dedicated to the Reception of Byzantine Patristic Literature on the Balkans and in Romania</i>	203

Явор Милтенов (София, България)

НОВ СБОРНИК, ПОСВЕТЕН НА РЕЦЕПЦИЯТА НА ВИЗАНТИЙСКАТА ПАТРИСТИКА НА БАЛКАНИТЕ И В РУМЪНИЯ

Translations of Patristic Literature in South-Eastern Europe. Proceedings of the Session Held at the 12th International Congress of South-Eastern Studies (Bucharest, 2–6 September 2019). Ed. L. Taseva, R. Marti (= Bibliothèque de l'Institut d'Études Sud-Est Européennes, 14). Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei "Carol I", 2020, 342 pp. ISBN 978-606-654-419-1.

През 2019 г. в рамките на Дванадесетия конгрес по изследване на Югоизточна Европа в Букурещ се състоя специален панел, посветен на преводите на патристични съчинения в Югоизточна Европа. Настоящият том съдържа изследвания, представени в този тематичен блок, обединени около рецепцията на съчинения на Йоан Златоуст, Ефрем Сирий, Григорий Назиански, Ориген, Прокъл Константинополски, Псевдо-Атанасий Александрийски и други по-късни автори в българската, сръбската, руската, хърватската, румънската литература през средните векове. Специално място се отделя на взаимоотношенията между превод и оригинал, на съпоставката между различни преписи и версии на даден текст, в отделни случаи се коментират лингвистични и съдържателни особености. Този подход, възприет от повечето автори в сборника, позволява да се осветлят важни въпроси както относно характеристиките на първоначалния превод на определе-

но съчинение, така и относно по-нататъшното му разпространение и история през вековете в различен културен и езиков контекст.

Сборникът се открива от изследването на А н е т а Д и м и т р о в а „Old Church Slavonic Translations of the Homily on Repentance, Continenence, and Virginitie (CPG 7555) and Their Greek Sources“ върху преводите на приписваната на Йоан Постник *Sermo de paenitentia et continentia et virginitate*. За основа са послужили четири преписа в гръцки ръкописи и изданието на текста в *Patrologia Graeca* (PG 88: 1937–1977). Авторката идентифицира в тези източници две текстови версии, означени от нея като α и β , които, както става ясно от по-нататъшното изложение, до голяма степен обясняват разклоненията в славянската традиция на поучението. Установява се, че то е преведено през Х в. в България и е включено в сбирката със Златоустови и Псевдо-Златоустови произведения, наречена *Злато-*

струй, а също и в хомилетични сборници с поучения за постния цикъл. Преводът следва гръцката версия α, но с времето настъпват поредица от механични изменения – крайт е погрешно заменен с част от друго слово, текстът е разделен на две части, първата част е изгубена и се превежда отново, за което е послужил ръкопис от гръцкото разклонение β. Освен че аргументира внимателно появата на два превода и началната им история, А. Димитрова предлага също така анализ на вторични редакционни намеси в славянските версии, включващи както синонимни замени в процеса на преписване, така и вероятни сверявания с гръцки източници.

А л е с а н д р о М а р и я Б р у н и („Староболгарский перевод Слова 44 Григория Назианзина: критическое издание по рукописям XIII–XVII вв.“) предлага критическо издание на славянския превод на хомилията *In novam Dominicam* от Григорий Назиански (CPG 3010.44, BHG 1021). За целта са използвани дванадесет преписа в ръкописи, съдържащи колекцията от 16 слова на Григорий Богослов, един руски сборник (Тържественик) със слова за празниците от първата половина от годината и сръбският *Михановичев хомиляр*. Последният е приет за основен и е единственият източник, свидетелстващ за битуването на текста сред южните славяни, макар да е отдавна известно, че преводът е създаден в старобългарската епоха. В изданието и в краткото предисловие съотношенията между славянските и гръцките различия не са посочени, така че анализът в съпоставка с PG 36: 608–621 или с бъдещо ново критическо издание на оригинала остава за следващи проучвания.

Статията на Т о м а с Д а й б е р „Jewish and Christian Polemics on Abraham,

Esau, and Jacob (Vita Constantini-Cyrelli X: 75–81)“ е посветена на изясняването на един пасаж в *Житието на Константин-Кирил*, интерпретиран досега в науката като неясен. Става въпрос за диспута на бъдещия славянски просветител по време на мисията при хазарите и приложените от него аргументи. Авторът убедително показва логиката на богословския спор (независимо от степента на неговата фикционалност) с интердисциплинарен инструментариум, който поставя и самата мисия, и полемиката в съответния исторически и културен контекст, а това много спомага за правдоподобността на изводите. Особено ценно е обвързването на някои от употребените изразни средства с евентуални гръцки съответствия, доколкото това носи информация и за автора на *Житието*, и за византийската богословска традиция, и за характера на самия текст.

Изследването на Л а р а С е л с „On Editing the Slavonic Pseudo-Athanasian Quaestiones ad Antiochum Ducem with an Edition of QQ 39–41 as an Example“ е част от поредица публикации, посветени на сложната текстова трансмисия на *Quaestiones ad Antiochum ducem* (CPG 2257) в славянските ръкописи. Като пример за това са взети въпросо-отговори 39–41 с идеята да се илюстрира в какво се състои редакционната намеса в групата преписи II^{R-133} спрямо групата II^{T-120}. За съпоставка служи текстът на вече установени от предходно проучване сродни на тази версия гръцки преписи, т.нар. Greek majority text, който има важни различия спрямо този в Patrologia Graeca. Анализът на Л. Селс показва ясно нуждата от предварителна работа с гръцките източници, която в случая е много плодотворна, идентифицира някои проблемни места в издание-

то на У. Федер от 2016 г. и задава рамката за проучването на всичките шест версии на *Quaestiones ad Antiochum ducem* в славянската традиция.

Студията на Л о р а Т а с е в а в сборника („In transfigurationem Domini von Proklus von Konstantinopel (BHG 1980/CPG 5807) in der südslavischen mittelalterlichen Literatur“) представлява текстологически и лингвистичен анализ на трите славянски превода на хомилията *In transfigurationem Domini* (CPG 5807, BHG 1980), за автор на която се смята Прокъл Константинополски. Превод *A* е запазен в *Михановичевия хомилиар*, най-известните представители на *B* се откриват в Ягичевия *Златоуст* и *Липлянските минеи*, *C* е засвидетелстван в преписи от XV в. нататък, включително в *Рилския панегирик* на Владислав Граматик. Изследователката разглежда подробно текстовата пълнота на тези версии спрямо гръцкия оригинал (по PG 65: 764–772) и преводаческите решения, свързани със синтаксиса и най-вече с лексикалния избор. Освен установяването на възникнали неточности в преписите/протографите/архетипите, избраният подход дава възможност чрез систематизиране на предпочитанията на преводачите за относително хронологизиране и локализиране на преводите: *A* е възникнал през IX–X в. в Източна България, но е по-близък до Кирило-Методиевите традиции от *B*, чието време и място на превеждане е идентично; *C* по всяка вероятност има атонски произход, което се доказва и от заложените в него преводачески принципи.

Славянските версии на *Sermo in transfigurationem Domini et Dei Salvatoris nostri Iesu Christi* (CPG 3939) от Ефрем Сирий са обект на изследване в работата на Е к а т е р и н а Д и к о в а („The

Sermon on the Transfiguration of Christ (CPG 3939) Ascribed to St. Ephrem the Syrian in South Slavonic Translation: The Construction of Rhetorical Rhythm“). И този текст има препис в *Михановичевия хомилиар*, както и различен от него вариант в ръкописи, свързани с новоизводната традиция от XIV в. насетне. Е. Дикова се интересува тук от ритмичната структура на текста и предаването ѝ в двата превода. Тя установява, че преводачите определено са имали усет за ритъма, кóлоните, ударенията, сричките, паралелните синтактични конструкции, изградени чрез риторични фигури. Опитът им да постигнат в някаква степен симетрия спрямо оригинала, според авторката може да е причина за отсъствието на симетрия спрямо смисъла в определени случаи. Това, подчертава тя, трябва да се има предвид при оценката на всеки преводен текст, в който авторовият стил се характеризира със засилено използване на подобни похвати.

В следващата публикация „The Homilies of Origen and John Chrysostom in Croatian-Glagolitic Breviaries of 13th–15th Century“ П е т р а С т а н к о в с к а се спира на осем хомилии, приписвани на Ориген и Йоан Златоуст в хърватската глаголическа традиция. Източник на изследването са двадесетте бревиара от XIII–XV в., достигнали до нас в относителна пълнота. Едва два текста могат с по-голяма сигурност да се смятат за Оригенови, останалите пет са вдъхновени (или са извадки) от неговите коментари върху Евангелието. Златоустовата хомилия има компилативен характер. Всички изследвани текстове, превод от латински, са подложени на внимателен езиков анализ, който е проведен със специален акцент върху синонимната вариативност. Избраният

подход спомага те да се класифицират с оглед на разклоненията в текстологическата история на хърватския бревиар (северна и южна група преписи) и да се обясни изборът на варианти от страна на преводачи и редактори.

Проучването на Ю р г е н Ф у к с б а у е р „Embedded Theology: Extracts of Greek Theological Literature Contained in the Slavonic Dioptra“ е посветено на извадките от гръцки патристични автори в *Dioptra* на Филип Монотроп. Създадено в края на XI в., съчинението е преведено в среднобългарския период през XIV в. и придобива изключителна популярност в славянските литератури (запазени са около 200 преписа). В оригинала Филип Монотроп е включил позовавания на общо девет гръцки автори, понякога погрешно атрибуирани. Ю. Фуксбауер установява, че някои от цитираните в *Dioptra* произведения не са били превеждани и не влизат в обращение в литературата на Slavia orthodoxa, но благодарение на превода на това съчинение читателите са могли да се запознаят с тях.

З а м ф и р а М и х а и л („Le Slovo 50 de Saint Éphrem le Syrien dans deux manuscrits slavons du XIVe siècle de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine“) предлага изследване и издание на превода на *Sermo asceticus* (CPG 3909) от Ефрем Сирин. За целта са послужили ръкописи от румънски книгохранилища и преди всичко преписите на словото в № 160 и № 315 от Библиотеката на Румънската академия на науките. Тези сборници датират от втората половина на XIV в. и са писани в България или на Атон, така че изследователката закономерно се спира подробно на състава им и на тяхното археографско описание. След това накратко са разглеждани текстологическите разлики между

двата преписа (лексикални, словоредни, граматически). Публикацията на текста може да се разглежда като важно допълнение към изданието на *Sermo asceticus* в рамките на старобългарската сбирка със слова на Ефрем Сирин, наречена *Паренесис* (вж. Bojkovsky, G., R. Aitzetmüller. *Paraenesis. Die altbulgarische Übersetzung von Werken Ephraims des Syrers. Bd. 3 (= Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes, T. 24).* Freiburg i. Br., 1987, p. 6–133).

В статията на М а л г о ж а т а С к о в р о н е к „On Epistles from Church Authorities in the Anti-Latin Polemics in the Late Medieval Slavic Manuscript Tradition (on the Example of BAR Ms. Sl. 330)“ са разглеждани текстове, свързани с богословската полемика с Римската църква. Става дума за общо три добре известни послания (от Михаил I Керуларий, Петър Антиохийски и Доминик Аквилейски) и за славянския им превод според ръкопис № 330 от Библиотеката на Румънската академия на науките. Авторката съпоставя преписите в този ръкопис с такива в други сборници, привежда аргументи относно групирането на източниците, коментира някои отклонения от първоначалния превод, разночетения и добавки. В края е публикувано издание на текстовете според избрания ръкопис, а в критически апарат фигурират варианти от други три.

Изследването на А л е к с а н д р у М а р е ш „The First Romanian Translations of Patristic Writings“ представлява обзор на румънските преводи от XVI в. на текстове, приписвани на Йоан Златоуст, Атанасий Александрийски, Йоан Дамаскин, на поучения от *Патриаршеския хомилиар*, а също така на *Житието на Мария Египетска* и на канонично-правни колекции, свързани

с имената на Василий Велики и Йоан Постник. В края А. Мареш си задава въпроса каква информация са имали румънските читатели за патристичните автори и търси отговор в предисловия и заключения, поместени в старопечатни книги от тази епоха.

Работата на Д а н и а р М у т а л ъ п „The Structure and Composition of a Proto-Philokalic Romanian Manuscript from 1769“ съдържа подробно описание на известния румънски ръкопис № 2597 от Румънската академия на науките, датиращ от 1769 г. Това е сборник с поучения с аскетично-мистичен характер, поради което е известен като „първата румънска *Philokalia*“ (макар да е предходник на сборника *Philokalia*, издаден през 1782 г.). Съдържа съчинения на Симеон Нови Богослов, Григорий Синаит, Нил Сорски, Симеон Солунски, Василий Поляномерулски и други автори и често е бил обект на интерес във връзка с дейността на Паисий Величковски. При каталогизирането, каквото досега не е извършвано, всеки текст фигурира с начало и край, идентифициран византийски източник и библиография, включваща публикацията на оригинала в *Patrologia Graeca*, *Sources Chrétiennes* и другаде, което е образец за следващи подобни описания. В края Д. Муталп анализира състава на сборника както във връзка с паралелите с исихастските сборници от XIV в., така и с оглед на духовните движения през епохата, които ще доведат до съставянето на гръцката *Philokalia* и редица сборници с подобно съдържание.

В заключение към това представяне може да се каже, че инициативата за изданието *Translations of Patristic Literature in South-Eastern Europe* и осъществяването ѝ в един отличен том в полиграфско и съдържателно отно-

шение заслужава адмирации по много причини. Ще изтъкна само две, които не са толкова очевидни. Най-напред, защото публикуването на изследвания на английски, немски, френски език върху избраната проблематика е изключително важно. Проучванията върху славянските и румънските преводи на византийски съчинения, върху рецепцията на една многовековна литературна, философска, културна традиция и нейното влияние за изграждане на собствена културна идентичност са били задълго мисия на националните филологии. Развиването на науката преди всичко на свой език и без оглед на широк културен контекст в методологически план води след себе си до капсулиране, в резултат от което славянската (а навярно и румънската) преводна литература остава невидима за византинистиката и въобще за изследователите на европейското културно пространство. Този сборник е отличен принос към усилията от няколко десетилетия насам и езиковите, и методологическите бариери да бъдат преодолени, самоизолирането и самовглеждането да се превърнат в контекстуализиране и разбиране за общност. Другото, което си струва да се отбележи, е смелостта на съставителите и авторите да издадат тематичен сборник и да опазят качеството на публикациите високо. Както е известно, този тип научна продукция е най-ниско оценен според последователно въвежданите напоследък академични наукометрични стандарти. Публикуването в сборници към сегашния момент по-скоро може да ошети личната биография на учения и дори финансирането на неговата институция. Настоящият том несъмнено доказва, че с внимателен подбор и с анонимно рецензиране на статиите може да се постигне

ниво на изследванията, съизмеримо с най-добрите европейски периодични издания в областта на хуманитарните науки. Заслугата, още веднъж, е на ре-

дакторите Лора Тасева и Роланд Марти и на изследователите, участвали в него с мисъл за високи научни критерии.

*Явор Милтенов,
Институт за български език –
Българска академия на науките*